

Type of article (research article)

Analyzing The Impact Of Adaptive Reuse On The Spatial Identity Of Traditional Houses And Its Reflections In Urban Design Strategies (Case Study: Tabriz Metropolis)

Mohammad Dabdabeh*: Department of Architecture and Urban Planning, Ta.C., Islamic Azad University, Tabriz, Iran (Corresponding author). (mohammaddabdabeh@yahoo.com)

Arash Saghafi Asl: Department of Architecture and Urban Planning, Ta.C., Islamic Azad University, Tabriz, Iran

Mir Mohammad Javad Pourhadi Hosseini: Department of Art and Architecture, Ta.C., Islamic Azad University, Tabriz, Iran

Mahdieh Shahparvari: Department of Architecture, UAE.C., Islamic Azad University, Dubai, United Arab Emirates

Article Einfo

Received: 20/04/2025

Accepted: 22/05/2025

PP: 22-36

Keywords:

**Traditional Houses,
Iranian Architecture,
Adaptive Reuse,
Spatial Identity,
Urban Design, Tabriz
Metropolis**

Abstract

Traditional Iranian houses, as one of the most significant manifestations of identity-oriented Iranian architecture, undergo profound transformations in physical, spatial, and symbolic layers during the process of adaptive reuse. This study aims to analyze the impact of adaptive reuse on three structural perspectives: spatial identity in architecture, transformations induced by functional change, and the reflection of these patterns in urban design, focusing on Tabriz Metropolis. The research adopts a mixed-methods approach (qualitative→quantitative). In the qualitative section, data were collected through content analysis of historical documents and semi-structured interviews with 18 experts, and analyzed using three-stage coding. In the quantitative section, a questionnaire with acceptable reliability—based on Cronbach's alpha scores of 0.79 for "physical patterns and adaptive reuse effects" and 0.83 for "relational and perceptual dimensions of spatial identity"—was distributed among 384 citizens, architects, and local residents. The data were analyzed using SPSS software and a one-sample t-test. The findings revealed that non-contextual adaptive reuse significantly ($\text{Sig} < 0.05$), reduces visual coherence ($t = 8.143$), weakens physical identity ($t = -3.261$), and disrupts compatibility with urban design ($t = -2.824$). Additionally, analysis of spatial identity indicators showed a decline in sense of place ($t = 4.332$), and historical continuity ($t = 2.396$), in reused spaces. Qualitative results also highlighted the fragmentation of spatial structures and disorder in urban design patterns. Accordingly, it is recommended that urban design strategies be redefined with a focus on preserving architectural authenticity ($t = -1.210$), and appropriate secondary use of buildings ($t = 2.280$), to prevent the erosion of collective memory and local identity.

Citation: Dabdabeh, M, Saghafi Asl, A, Pourhadi Hosseini, M.M.J, Shahparvari, M. (2025). Exploring The Influence Of Adaptive Reuse On The Spatial Identity Of Traditional Architecture And Its Implications For Contemporary Urban Design (Case Study: Tabriz Metropolis). *Journal of Architecture and Humanistic Environments*, 1 (3): 22-36.

DOI: <https://doi.org/10.82229/HAE.1204327>

Extended Abstract

Introduction

Spatial identity is an interdisciplinary concept at the intersection of architecture, urban planning, and anthropology, reflecting historical memory, cultural structures, and patterns of life within a physical context. This concept gains significance when space transcends its purely functional role and becomes a medium for human experiences, social interactions, and meaning-making. In Iranian architecture, traditional houses represent such spaces, emerging from the integration of human needs, climatic conditions, and traditional construction techniques. These houses embody historical values and aesthetic systems. In recent decades, the process of adaptive reuse in traditional houses—intended to meet modern urban needs such as tourism, services, and cultural activities—has become widespread but often lacks a meaningful strategy. These interventions have, at times, led to the collapse of spatial identity structures, especially when carried out without a deep understanding of the symbolic systems and social roles embedded in these houses. Urban design, in turn, has not remained unaffected by such transformations. When contemporary urban planning becomes disconnected from its historical and cultural context, it risks generating repetitive, identity-less, and incompatible patterns—ultimately reducing the sense of belonging and fostering social fragmentation. Tabriz, with its rich legacy of traditional houses from the Qajar and Pahlavi eras, clearly exemplifies this transformation. In recent years, the historic fabric of the city has witnessed increasing adaptive reuse interventions which, without a context-oriented approach, have resulted in weakened spatial cohesion, fading symbolic landmarks, and the erosion of citizens' collective memory.

Methodology

This study employed a mixed-methods approach (qualitative→quantitative) structured in two analytical layers. In the qualitative phase, data were collected through content analysis of documents and semi-structured interviews with 18 experts in the fields of architecture, urban planning, and cultural heritage. The data were analyzed using a three-stage coding process. This section focused on understanding structural perspectives, including spatial identity in architecture, transformations caused by adaptive reuse, and the reflection of these patterns in urban design. In the quantitative phase, data were gathered using a Likert-scale-based questionnaire from a sample of 384 citizens and professionals, determined through Cochran's formula. The reliability of the measurement tool was validated through expert opinions and Cronbach's alpha test. Statistical analysis was conducted using SPSS software and a one-sample t-test. Ultimately, the integration of findings from both phases provided a comprehensive explanation of the relationship between adaptive reuse, physical structure, and spatial identity in the traditional fabric of Tabriz Metropolis.

Results and discussion

Tabriz Metropolis, as one of the most significant historical settlements in Iran, hosts a wide array of valuable traditional houses that not only reflect the rich characteristics of vernacular architecture but also embody essential elements of spatial identity. Among nearly 300 identified historical houses in the city, only about 80 are officially supported by institutions such as the Municipality, the Cultural Heritage Organization, and the Islamic Art University. Featuring ornaments such as stucco work, brickwork, and introverted spatial patterns, these houses hold considerable potential for contributing to context-oriented urban design. The historical axis analysis over time reveals that extensive adaptive reuse in recent decades has led to disruptions in spatial order, a weakening of architectural identity, and a decline in the environmental quality of traditional neighborhoods. This trend is especially evident in the historic core and highlights the need for rethinking interventionist policies from an urban design perspective. From a statistical standpoint, analysis of the questionnaire results using a one-sample t-test indicates that the item “morphological patterns and the impacts of adaptive reuse” holds a significantly influential position in participants' perceptions. Moreover, the structural outlook on “the reflection of patterns in urban design” showed greater coherence when viewed through the lenses of “transformations caused by adaptive reuse” and “spatial identity in architecture.” In the qualitative phase, the three-stage coding of interviews presented a coherent framework linking adaptive reuse, spatial transformation, and its implications for urban design patterns in Tabriz. The final conceptual model, derived from the categorization of over 100 initial codes, demonstrated that how traditional houses are repurposed has a direct impact on the integrity of context-based design, the reproduction of architectural identity, and the perceived quality of the environment. These findings underscore the importance of adopting meaning-oriented strategies in the regeneration of traditional spaces and the necessity of integrating urban design with the historical fabric of Tabriz Metropolis.

نوع مقاله (علمی-تحقیقی)

تحلیل تأثیر تغییر کاربری بر هویت فضایی معماری خانه‌های سنتی و بازتاب آن در راهبردهای طراحی شهری (گستره واکاوی: کلان‌شهر تبریز)

محمد دبدبه*: گروه معماری و شهرسازی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران. (نویسنده مسئول) (mohammaddabdabeh@yahoo.com)

آرش ثقفی اصل: گروه معماری و شهرسازی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

میر محمدجواد پورهادی حسینی: گروه هنر و معماری، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

مهدیه شاه‌پروری: گروه معماری، واحد امارات، دانشگاه آزاد اسلامی، دب، امارات متحده عربی.

چکیده

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۳۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۰۱

شماره صفحات: ۳۶-۲۲

خانه‌های سنتی ایران، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نمادهای هویت‌محور معماری ایرانی در فرایند تغییر کاربری با دگرگونی‌هایی عمیق در لایه‌های کالبدی، فضایی و معنایی مواجه می‌شوند. این پژوهش باهدف تحلیل تأثیر تغییر کاربری بر چشم‌اندازهای ساختاری به‌مثابه: «هویت فضایی معماری»، «تحولات ناشی از تغییر کاربری» و «بازتاب الگوها در طراحی شهری»، در کلان‌شهر تبریز انجام گرفته است. روش تحقیق به‌صورت ترکیبی (کیفی → کمی)، است. در بخش کیفی، داده‌ها از طریق تحلیل محتوای اسناد تاریخی و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۸ متخصص گردآوری و با کدگذاری ۳ مرحله‌ای تحلیل شد. در بخش کمی، پرسش‌نامه‌ای با پایایی مناسب بر اساس آلفای کرونباخ، برای دو آیتام منتخب «الگوهای کالبدی و تأثیرات تغییر کاربری»؛ (۰/۷۹)، و «ابعاد ارتباطی و ادراکی هویت فضایی»؛ (۰/۸۳)، در میان ۳۸۴ نفر از شهروندان، معماران و ساکنان بومی توزیع شد. داده‌های حاصل با استفاده از نرم‌افزار SPSS و آزمون t تک‌نمونه‌ای مورد تحلیل قرار گرفت. یافته‌ها نشان داد تغییر کاربری بدون رویکرد زمینه‌گرا به‌طور معناداری ($\text{Sig} < 0.05$)، موجب کاهش انسجام بصری ($t = 8/143$)، تضعیف هویت کالبدی ($t = -3/261$)، و اختلال در سازگاری با طراحی شهری ($t = -2/824$)، شده است. همچنین، تحلیل شاخص‌های هویت فضایی حاکی از کاهش حس تعلق ($t = 4/332$)، و پیوند تاریخی ($t = 2/396$)، در فضاهای تغییر کاربری‌یافته بود. نتایج کیفی نیز بر گسست ساختار فضایی و اغتشاش الگوهای طراحی شهری تأکید داشت. براین‌اساس، پیشنهاد می‌شود راهبردهای طراحی شهری با محوریت حفظ اصالت معماری ($t = -1/210$)، و نحوه استفاده ثانویه از بنا ($t = 2/280$)، بازتعریف شوند تا از تخریب حافظه جمعی و هویت بومی جلوگیری گردد.

واژگان کلیدی:

خانه‌های سنتی، معماری ایرانی، تغییر کاربری، هویت فضایی، طراحی شهری، کلان‌شهر تبریز.

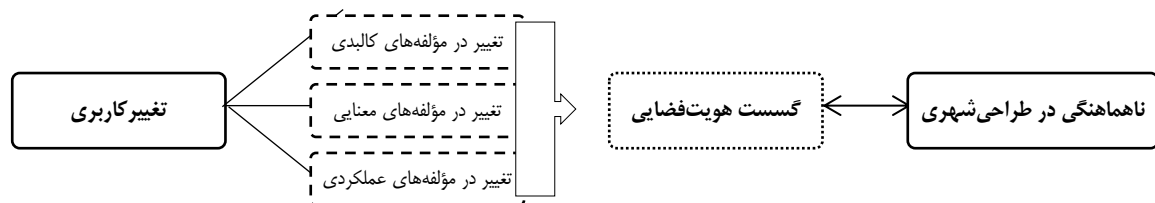
استناد: دبدبه، محمد، ثقفی اصل، آرش، پورهادی حسینی، میر محمدجواد و شاه‌پروری، مهدیه (۱۴۰۴). تحلیل تأثیر تغییر کاربری بر هویت فضایی معماری خانه‌های سنتی و بازتاب آن در راهبردهای طراحی شهری (گستره واکاوی: کلان‌شهر تبریز). فصلنامه معماری و محیط‌های انسان محور، ۱ (۳)، ۳۶-۲۲.

DOI: <https://doi.org/10.82229/HAE.1204327>

مقدمه

هویت فضایی مفهومی میان‌رشته‌ای در پیوند معماری، شهرسازی و انسان‌شناسی است که بازتابی از حافظه تاریخی، ساختارهای فرهنگی و شیوه‌های زیست در یک محیط کالبدی انسان‌محور به شمار می‌رود (Chapman, 2016: 117). هویت زمانی پدیدار می‌گردد که فضا در تعامل با زمان، کارکرد و تجربه زیسته انسان قرار گیرد و از سطحی صرفاً عملکردی، به بستری معناگرا و واجد ارزش‌های فرهنگی ارتقاء یابد (Izadi, 2019: 162). خانه‌های سنتی در معماری ایرانی، فراتر از یک واحد سکونت، ساختارهایی فرهنگی، اجتماعی و زیبایی‌شناختی‌اند که از پیوند میان نیازهای انسانی، اقلیم، فن‌ساخت و نظام ارزشی جوامع تاریخی شکل گرفته‌اند (Hamzenejad, Sadrian, 2014: 60-78). طوری که این خانه‌ها را می‌توان حاملان لایه‌های عمیقی از هویت فضایی دانست (Haeri Mazandarani, 2009: 26-28). در دهه‌های اخیر، روند تغییر کاربری در خانه‌های سنتی به پدیده‌ای گسترده و بعضاً بی‌ضابطه تبدیل شده است. این فرایند گرچه در پاسخ به نیازهای نوین شهری چون گردشگری، خدمات عمومی یا فعالیت‌های فرهنگی شکل گرفته، اما در بسیاری موارد، به فروپاشی ساختارهای هویتی و تضعیف معنا در فضاهای تاریخی منجر شده است (Dabdabeh et al. 2023: 57; Scott, 2018: 73; Flamaki, 2018: 47). تغییر کاربری در محیط‌های واجد ارزش، همواره نوعی تعارض میان حفظ و تطبیق ایجاد می‌کند: از یک‌سو، تأمین عملکردهای جدید و از سوی دیگر، حفظ مؤلفه‌های هویتی کالبد و فضا. این چالش زمانی حادتر می‌شود که مداخله در فضا بدون درک صحیح از نظام معنایی آن صورت گیرد و گسست‌های هویتی را به همراه داشته باشد. به‌طور خاص، تغییر کاربری در معماری سنتی، علاوه بر تأثیر بر سازمان فضایی بنا، راهبردهای طراحی شهری را نیز دگرگون می‌سازد. گسست از زمینه تاریخی و فرهنگی، شهرسازی را به سمت تولید فضاهای بی‌هویت و ناهماهنگ سوق می‌دهد و در مقیاس کلان، به تضعیف انسجام فضایی و حس تعلق منجر می‌شود.

کلان‌شهر تبریز، با پیشینه‌ای غنی در معماری ایرانی و اسلامی، نمونه‌ای بارز از بسترهای شهری واجد ارزش است که در آن، طیف متنوعی از خانه‌های سنتی متعلق به دوران قاجار و پهلوی اول و دوم به چشم می‌خورد. ساختار این خانه‌ها با اقلیم، فرهنگ و الگوهای رفتاری بومی درهم‌تنیده بوده و مصداقی روشن از تبلور هویت فضایی درون‌زا هستند. تغییر کاربری شتاب‌زده خانه‌های سنتی، بدون رویکرد زمینه‌گرا، موجب تضعیف هویت کالبدی و گسست بافت در محله‌هایی چون ششگلان، مقصودیه، دوه‌چی و غیره، شده و نیازمند تحلیل راهبردی است. پرسش بنیادین پژوهش حاضر این است که - فرایند تغییر کاربری چگونه بر ساختارهای کالبدی و هویتی خانه‌های سنتی تأثیر می‌گذارد و بازتاب این تأثیرات در راهبردهای طراحی شهری چگونه نمود می‌یابد؟ - در پاسخ به این پرسش، فرض بر آن است که تغییر کاربری بدون رویکرد زمینه‌محور، منجر به گسست فضایی و تضعیف مؤلفه‌های هویتی معماری سنتی می‌شود که نهایتاً به بروز ناهماهنگی در طراحی شهری منجر خواهد شد. در خصوص تبیین مطالعه مدل مفهومی بر پایه (شکل ۱)، قابل‌ارائه است. از این‌رو، هدف اصلی پژوهش حاضر، تحلیل تأثیر تغییر کاربری بر هویت فضایی خانه‌های سنتی و تبیین بازتاب آن در راهبردهای طراحی شهری تبریز است. دستیابی به این هدف، مستلزم درک عمیق‌تری از نسبت میان فضا، معنا و عملکرد، و تدوین چارچوبی علمی برای مداخله آگاهانه در بافت‌های تاریخی است. این پژوهش با تکیه بر روش‌شناسی ترکیبی و تحلیل ساختاری، گامی در جهت تحقق این مهم خواهد بود.

شکل ۱ مدل مفهومی تأثیر تغییر کاربری بر هویت فضایی خانه‌های سنتی در بافت تاریخی تبریز (مأخذ: یافته‌های پژوهشی، ۱۴۰۴)

پیشینه تحقیق

مرور پیشینه مطالعات، گامی بنیادی در تحلیل علمی تأثیر تغییر کاربری بر هویت فضایی معماری خانه‌های سنتی است که امکان شناخت دقیق دستاوردها، چالش‌ها و خلأهای موجود در این حوزه را فراهم می‌آورد. با توجه به اهمیت حفظ و بازآفرینی هویت معماری در فرایندهای طراحی شهری، بررسی نظام‌مند مطالعات مرتبط در این زمینه ضرورت می‌یابد. در این راستا، پژوهش‌های منتخب بر پایه (جدول ۱)، با دسته‌بندی ساختاریافته مورد تحلیل قرار گرفته‌اند تا چارچوبی منسجم برای درک بهتر روندها و بازتعریف راهبردهای طراحی شهری مبتنی بر هویت فضایی فراهم شود. در ادامه به‌منظور بررسی نکات اشتراک و افتراق مطالعات صورت گرفته در یک نگاه مطرح و سپس خلاصه و نوآوری تحقیق بیان شد.

جدول ۱ پیشنهادشناسی تفصیلی

ردیف	نویسنده	عنوان	روش	نتایج کلیدی
۱	جینگ‌بی وانگ ^۱ سافیا عقبار زکریا ^۲	<i>Morphological Characteristics And Sustainable Adaptive Reuse Strategies Of Regional Cultural Architecture: A Case Study Of Fenghuang Ancient Town, Xiangxi, China</i>	روش ترکیبی رویکرد کیفی	چارچوب چندبعدی برای بازاستفاده تطبیقی پایدار در معماری فرهنگی منطقه‌ای ارائه شده است؛
۲	ژجیا ژانگ ^۳	<i>The Influence Of Traditional Architectural Elements On Modern Building Design</i>	روش کیفی-تفسیری	ادغام معنادار عناصر سنتی در معماری مدرن به تقویت هویت فرهنگی و پایداری کمک می‌کند؛
۳	پریسا دانشمند	<i>History Of Adaptive Reuse In Architecture: Studies From Iran</i>	روش کیفی-تطبیقی	تغییر کاربری اصول‌مند بناهای تاریخی، به حفظ اصالت و ارتقای ارزش‌های جدید منجر می‌شود؛
۴	اسماء برزگر مجتبی نوراللهی محمدباقر آرایش	ارائه مدل مفهومی با تأکید بر مؤلفه‌های اثربخش در هویت نماهای شهری بر اساس روش فراترکیب	اسنادی-فراترکیب	مدلی مفهومی با ۷ مفهوم کلیدی برای تحلیل هویت نماهای شهری توسعه داده شده است؛
۵	شفیقه علی‌اصل ممقانی حمیدرضا صارمی محمدرضا بمانیان	هویت کالبدی فضاهای داخلی خانه‌های سنتی و به‌کارگیری آن در خانه‌های تبریز	تحلیلی-توصیفی	الگوهای سنتی خانه‌های تبریز می‌توانند هویت کالبدی مسکن معاصر را احیا کنند؛
۶	عیسی حجت فرهنگ مظفر سیده‌پوران‌دخت سعادت	تبیین صفات تأثیرگذار خانه در شکل‌گیری دلبستگی انسان به آن {ارائه یک مدل فرایند علی}	روش فرایند علی رویکرد کیفی	صفات خاص خانه در تقویت دلبستگی عاطفی ساکنان نقش مستقیم دارند؛

در حوزه بازاستفاده مجدد و تطبیقی در معماری فرهنگی منطقه‌ای، باوجود مطالعاتی که چارچوب‌های چندبعدی برای ارزیابی کالبد، سازمان فضایی، مصالح و تزئینات بناهای تاریخی ارائه کرده‌اند، همچنان نیاز به مدل‌هایی که بتوانند هم‌زمان اصالت بنا را حفظ کرده و با نیازهای معاصر سازگار شوند، احساس می‌شود. این کمبود در بسیاری از بافت‌های تاریخی آسیایی به‌ویژه در شرایط اقلیمی و فرهنگی خاص مشهود است؛ چراکه اغلب رویکردهای موجود به‌صورت پراکنده و غیرسیستماتیک ارائه شده‌اند (Wang, Zakaria, 2025: 1-25). تأثیر عناصر سنتی معماری بر طراحی‌های مدرن نیز به‌عنوان موضوعی چالش‌برانگیز مطرح است که در آن تلفیق هویت فرهنگی و نوآوری‌های تکنیکی، همچنان با مشکلاتی نظیر: ضعف آموزش اصول سنتی و عدم درک عمیق از زمینه بومی مواجه است. در این زمینه، نقش آموزش و بازتعریف مفاهیم هویتی به‌منظور ارتقای کیفیت فضایی و آسایش محیطی، یکی از نقاطی است که در مطالعات پیشین کمتر به‌طور جامع موردتوجه قرار گرفته است (Zhang, 2024: 131-142). درزمینه تغییر کاربری بناهای تاریخی در ایران، اگرچه موارد موفق از حفظ ارزش‌های فرهنگی و اقتصادی وجود دارد، اما فقدان رویکردی نظام‌مند و تلفیقی در فرایند حفاظت و مرمت، باعث شده تا بسیاری از تغییر کاربری‌ها نتوانند به شکلی پایدار و هویت‌مند انجام شوند. عدم توجه کافی به اصول حفاظت و بازتعریف کاربری، چالش اصلی پیش روی این حوزه است که نیازمند تدوین دستورالعمل‌های بومی‌سازی شده است (Daneshmand, 2023: 138-155). مطالعات پیرامون هویت نماهای شهری نشان می‌دهند که باوجود استخراج شاخص‌های متعدد مرتبط با هویت، فقدان چارچوب مفهومی منسجم، فهم و تحلیل جامع هویت نما را دشوار کرده است. نیازبه مدلی است که بتواند شاخص‌ها و مؤلفه‌های هویتی را در سطوح مختلف سیما، منظر و کالبد ترکیب و دسته‌بندی نماید تا در فرایندهای طراحی و برنامه‌ریزی شهری کاربردی باشد (Barzagar, Noroollahi, Arayesh, 2023: 87-102). بررسی هویت کالبدی فضاهای داخلی خانه‌های سنتی،

^۱Jingyi Wang

^۲Safial Aqbar Zakaria

^۳Zeji Zhang

به‌ویژه در شهر تبریز، نشان می‌دهد که تأکید صرف بر جنبه‌های کالبدی در معماری معاصر، موجب کاهش تأکید بر مؤلفه‌های معنایی و فرهنگی شده است. این روند منجر به کاهش انسجام هویتی فضا و ضعف در برقراری ارتباط انسانی با محیط شده که بازخوانی و به‌روزرسانی الگوهای سنتی می‌تواند راهکاری مؤثر برای بازسازی این پیوندها باشد (Aliasl Mamaghani, Saremi, Bemanian, 2021:197-216). از سوی، صفات کلیدی فضای سکونت که به شکل‌گیری دل‌بستگی انسانی منجر می‌شوند، همچنان در فرایند طراحی معماری مورد غفلت واقع شده‌اند. شناسایی و توجه به عواملی به‌مانند: قابلیت ایجاد خاطره، لنگرگاه بودن و پاسخ‌گویی به نیازهای رفتاری، می‌تواند به افزایش کیفیت زندگی و رضایت ساکنان کمک نماید، امری که در اغلب پروژه‌های معماری معاصر کمتر لحاظ شده است (Hojat, Mozafar, Saadati, 2017: 51-62).

ادبیات و مبانی نظری

خانه به‌مثابه تجلی هویت در معماری سنتی

خانه و هویت در بستر معماری و شهر، فراتر از یک مأوای فیزیکی، مفهومی ژرف در بطن معماری سنت‌گرا است که بازتابی از پیوند میان انسان، مکان و فرهنگ محسوب می‌شود (Matyszek, 2021:60; Esmaeili Sangari, Omrani, 2014: 9-14). از منظر پدیدارشناسانه، معماری نه صرفاً ساخته‌ای مادی، بلکه حاصل ترکیب خواستن و ساختن است؛ امری برآمده از کیفیت وجودی انسان و تجلی معرفت او نسبت به هستی. از نظر مارتین هایدگر^۴، «با هستی و سکنی گزیدن، انسان معنی پیدا می‌کند». در این بستر، خانه جایگاه بروز یقین انسان در جهان مادی است؛ جایی که معنا، عملکرد و حس در هم می‌آمیزند و نمود بیرونی باورهای درونی می‌شوند (Emami Koupaei, Safian, Saboohi, 2023: 1-20). در سنت معماری ایرانی، خانه نه تنها مأمن زیستی، بلکه بستری برای تکوین و تداوم هویت انسانی به شمار می‌رود. این فضا در پیوندی دوسویه با «روح مکان»^۵ و «حس مکان»^۶، زمینه‌ساز تعالی انسان و بازتاب‌دهنده لایه‌های فرهنگی، اجتماعی و تاریخی زیست‌بوم خویش است (Javadi, Boudagh, Makani, 2016: 140). چارلز ویلارد مور^۷ بر آن است که: «خانه، برای ساکنانش مرکز جهان و برای محله‌اش شاخص‌ترین بنا در تحکیم بخشیدن مکان (روح مکان)، است». سکونت در خانه پیرو سنت، نوعی تعامل فعال با محیط پیرامون است؛ جایی که انسان، ارزش‌های وجودی خود را در بستر فضایی-زمانی مکان به ظهور می‌رساند (Sabatino, 2007: 62-65; Alempour Rajabi, 2004: 76). در این راستا، معماری خانه‌های سنتی ایران حامل میراثی از معرفت، آیین‌ها و ساختارهای رفتاری است که در ساخت کالبدی آن تبلور یافته‌اند. با استناد به قرآن، خانه به‌عنوان نخستین ساختار بشری در مسیر هدایت و معنابخشی شناخته می‌شود: «نخستین خانه‌ای که برای مردم نهاده شد، همان است که در مکه^۸ است...» (آل عمران، آیه ۹۶). این بیان نشان می‌دهد که خانه از آغاز، پیوندی بنیادین با هویت انسان و هدف‌مندی حیات او داشته است (The Holy Qur'an, 2005: 62). با نگاهی به نقش خانه در شکل‌گیری و انتقال هویت، روشن می‌شود که هرگونه تغییر در کاربری یا ساختار فضایی آن، می‌تواند بر ادراک فضایی، پیوست فرهنگی و احساس تعلق ساکنان تأثیرگذار باشد. عناصر پایداری چون مناسبات اجتماعی، حافظه تاریخی و پیوندهای مکانی، در بستر خانه‌های سنتی، به‌مثابه عناصر هویتی درک و دریافت می‌شوند و در تعامل با زمان و کارکرد، معنادار می‌گردند (Marques et al., 2020: 2-7). به بیانی، تغییر کاربری خانه‌های سنتی، اگر بدون درک عمیق از بافت هویتی و روح مکان انجام شود، منجر به گسست در تجربه فضایی و فراموشی روایت‌های فرهنگی خواهد شد. این موضوع نه تنها بر هویت معماری تأثیرگذار است، بلکه الگوهای طراحی شهری را نیز متأثر می‌سازد؛ زیرا شهر، بستری برای تداوم هویت کالبدی و فرهنگی بناهاست. بدین ترتیب، خانه در معماری سنتی ایرانی، حلقه اتصال میان انسان، هویت و مکان است و هرگونه مداخله فضایی یا تغییر در کاربری آن، باید با تأمل در ماهیت وجودی آن صورت پذیرد؛ چراکه هویت‌مندی خانه، اساس طراحی شهری معناگرا و مبتنی بر اصالت فرهنگی خواهد بود.

خاستگاه تاریخی تغییر کاربری

تحولات اجتماعی و سیاسی ناشی از انقلاب کبیر فرانسه در اواخر قرن ۱۸ میلادی، نقطه عطفی در نگرش به بناهای تاریخی و کاربری آن‌ها به شمار می‌رود. در این دوره، با مصادره گسترده دارایی‌های کلیسا، بسیاری از ابنیه‌ی ارزشمند از حالت اختصاصی و آیینی خارج و وارد حوزه مالکیت عمومی شدند. به دنبال آن، بحث استفاده مجدد از این بناها در قالب کاربری‌های نوین، در قالب فرایندی هدفمند تحت عنوان «تغییر کاربری»، مطرح شد. این رویکرد که ابتدا از منظر اقتصادی و آموزشی پیگیری شد، به تدریج در قالب جریان‌های فکری حفاظت‌گرا نیز جای گرفت. در قرن ۱۹، دو گفتمان متفاوت نسبت به باززنده‌سازی و حفاظت معماری شکل گرفت: یکی با رهبری /اوژن /مانوئل ویوله-لو-دوک^۹، که بر مرمت خلاق

^۴ Martin Heidegger

^۵ Genius Loci

^۶ Sense Of Place

^۷ Charles Willard Moore

^۸ خانه خدا یا کعبه، بنایی مکعب‌شکل در مرکز مسجدالحرام در کشور عربستان سعودی در شهر مکه است که قبله‌گاه مسلمانان در اقامه نماز و مهمترین مکان مقدس در اسلام محسوب می‌شود.

^۹ Eugène Viollet-le-Duc

و بازآفرینی ساختاری تأکید داشت، و دیگری با محوریت جان راسکین^{۱۰} و شاگرد او ویلیام موریس^{۱۱}، که معتقد به حفظ اصالت و هویت تاریخی بناها بودند. هرچند این دیدگاه‌ها در عمل دارای تمایز بودند، اما هر دو، تغییر کاربری را به‌عنوان یکی از راهبردهای حفاظت، به رسمیت می‌شناختند (Dabdabeh et al. 2023: 59-60). در بستر معماری خانه‌های سنتی، تغییر کاربری فرایندی است که طی آن، یک بنا با حفظ یا بازتعریف ساختار فضایی خود، عملکردی نو یافته و به نیازهای معاصر پاسخ می‌دهد. این فرایند می‌تواند بر هویت فضایی بنا تأثیرگذار باشد؛ از یک‌سو می‌تواند موجب احیای هویت کالبدی و اجتماعی شود و از طرفی، در صورت فقدان حساسیت طراحانه، منجر به زوال هویت معماری گردد.

هویت فضایی

هویت فضایی، تجلی پیوندی چندوجهی میان عناصر کالبدی، عملکردی، محیطی، فرهنگی، اجتماعی و معنایی یک فضا است که در طول زمان و در بستر تعامل با کاربران شکل می‌گیرد. هر فضای معماری، حتی در صورت فرسودگی یا تغییر نقش، حامل نوعی هویت است که از برآیند ویژگی‌های ملموس و ناملموس آن ناشی می‌شود (Sohangir, Nazir Salami, 2014: 66-67). در بافت‌های تاریخی و سنتی نظیر خانه‌های تاریخی، این هویت فضایی نه تنها در کالبد و زیبایی‌شناسی معماری، بلکه در خاطره جمعی، شیوه زیست، نحوه استفاده از فضا و لایه‌های معنایی نهفته در آن تجلی می‌یابد. فضاهای شهری فرسوده نیز با وجود آسیب‌پذیری کالبدی، از هویتی تاریخی و فرهنگی برخوردارند که نباید در فرایندهای بازآفرینی نادیده گرفته شوند. درواقع، درک و استخراج مؤلفه‌های هویتی هر فضا، می‌تواند بستری غنی برای احیای کاربردی و معنایی آن فراهم آورد. از این منظر، تغییر کاربری خانه‌های سنتی چنانچه با شناخت دقیق از هویت فضایی آن‌ها همراه باشد، نه تنها تهدیدی برای میراث معماری به شمار نمی‌رود، بلکه می‌تواند عاملی برای تداوم آن در متن زندگی معاصر باشد (Ahuey, Ahmadi Disfani, Kalantari Khalil Abad, 2021: 75). بدین‌سان، بازتاب هویت فضایی خانه‌های سنتی در طراحی شهری، زمانی اثربخش خواهد بود که فرایند تغییر کاربری، متکی بر فهم لایه‌های عملکردی، تاریخی و فرهنگی فضا بوده و در قالب راهبردی حساس به زمینه، به بازآفرینی هویت انجامد. پس، احیای هویت فضایی نه فقط به‌عنوان یک هدف معماری، بلکه به‌مثابه رویکردی شهری در طراحی و برنامه‌ریزی نوین، نقشی کلیدی در پایداری و اصالت فضاهای سنتی خواهد داشت.

خانه‌های سنتی، به‌ویژه در بافت‌های تاریخی شهرهایی چون تبریز، فراتر از یک کالبد سکونت، نمود عینی سبک زندگی، ساختار فرهنگی و الگوهای تعامل اجتماعی در بستر زمانی خود بوده‌اند. این فضاها نه تنها پاسخی به اقلیم، نیازهای عملکردی و باورهای فرهنگی مردمان زمان خویش بوده‌اند، بلکه در ساختار فضایی خود نیز از نظمی درون‌زا تبعیت کرده‌اند که با ساختار شهر در ارتباطی هم‌پیوند قرار داشته است (Leilasi Marand, Hashempour, 2021: 54-55). چنین خانه‌هایی، با حیاط مرکزی، سلسله‌مراتب فضایی و انعطاف‌پذیری در کاربری، الگویی پنهان اما پرظرفیت برای طراحی شهری معاصر فراهم می‌آورند. در بازخوانی این الگوها، آنچه حائز اهمیت است، نه بازتولید صرف فرم‌ها، بلکه بازیابی منطق فضایی و نحوه سازمان‌دهی فضایی-اجتماعی در خانه‌های سنتی است که می‌تواند به‌عنوان مرجعی برای طراحی فضاهای شهری انسان‌محور، پاسخ‌گو و هویت‌مند در دوره معاصر به کار گرفته شود. بنابراین، ادغام مفاهیم برگرفته از خانه‌های سنتی در راهبردهای طراحی شهری، ابزاری برای پیوند گذشته و حال و تداوم حافظه جمعی در کالبد شهر خواهد بود.

پژوهش حاضر با چشم‌اندازهای ساختاری به‌سان «هویت فضایی معماری»، «تحولات ناشی از تغییر کاربری» و «بازتاب الگوها در طراحی شهری»، در کلان‌شهر تبریز می‌پردازد. مرور ادبیات و مبانی نظری نشان می‌دهد که خانه‌های سنتی، با دارا بودن هویت فضایی منحصربه‌فرد، می‌توانند با تغییر کاربری هوشمندانه، به راهبردی مؤثر در طراحی شهری معاصر تبدیل شوند. طوری که بر پایه (جدول ۲)، می‌توان تدقیق این تفحص را ارائه کرد.

جدول ۲ تدقیق ادبیات و مبانی نظری و تحلیل مفاهیم کلیدی (مأخذ: یافته‌های پژوهشی، ۱۴۰۴)

ردیف	مفهوم کلیدی	شرح و تبیین مفهومی	پیوند با موضوع پژوهش
۱	خانه به‌مثابه هویت مکانی	خانه‌های سنت‌گرا، تجلی‌گاه هویت فرهنگی و پیوند با روح مکان است.	تبیین هویت فضایی معماری سنتی در تغییر کاربری
۲	معماری سنتی و پیوند با فرهنگ	معماری سنت‌گرا بازتاب آیین‌ها و ارزش‌های فرهنگی در قالب فضایی است.	تقویت ارزش‌های فرهنگی در فرایند تغییر کاربری
۳	تغییر کاربری به‌عنوان راهبرد	تغییر کاربری، روشی معاصر برای احیای عملکردی بناهای تاریخی است.	بررسی زمینه‌های نظری و تاریخی
۴	هویت فضایی	فضا حاصل تعامل مؤلفه‌های کالبدی، عملکردی، اجتماعی، محیطی و معنایی با کاربران است.	هویت فضایی، به‌عنوان شاخص ارزیابی اثر تغییر کاربری

^{۱۰} John Ruskin

^{۱۱} William Morris

۵	خانه‌های سنتی تبریز	خانه‌های سنتی تبریز واجد الگوهای اقلیمی، فرهنگی و اجتماعی هستند.	تحلیل موردپژوهی در راستای طراحی شهری معاصر
۶	بازتاب الگوها در طراحی شهری	سازمان فضایی خانه‌های سنتی، الهام‌بخش طراحی شهری انسان‌محور امروزی است.	پیوند مستقیم باهدف نهایی پژوهش
۷	حافظه جمعی و لایه‌های معنایی فضا	بی‌توجهی به معنای فضا در تغییر کاربری، موجب گسست حافظه جمعی می‌شود.	هشدار نسبت به تغییر کاربری بدون درک هویتی
۸	رویکردهای حفاظت و بازآفرینی	تغییر کاربری می‌تواند تعادلی میان اصالت و عملکرد نوین ایجاد کند.	تقویت بنیان نظری برای تغییر کاربری هویت‌محور

مواد و روش تحقیق

این پژوهش با اتخاذ رویکردی آمیخته (کیفی-کمی)، در پی واکاوی اثرات تغییر کاربری بر هویت فضایی خانه‌های سنتی تبریز است و ساختار آن در دو لایه تحلیلی کیفی و کمی سازمان‌یافته است. در بخش کیفی، داده‌ها از طریق تحلیل محتوای اسناد تاریخی، علمی و همچنین انجام مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۸ نفر از متخصصان حوزه‌های معماری، شهرسازی و میراث فرهنگی گردآوری شده است. تمرکز اصلی این بخش بر شناخت چشم‌اندازهای ساختاری به‌مثابه؛ «هویت فضایی معماری»، «تحولات ناشی از تغییر کاربری» و «بازتاب الگوها در طراحی شهری» است. هدف این مرحله، فهم لایه‌های پنهان و ارتباطات میان‌زمینه‌ای میان تغییرات عملکردی بناهای سنتی و پیامدهای فضایی آن‌ها در بافت شهری کلان‌شهر تبریز است. در بخش کمی، داده‌ها از طریق پرسش‌نامه‌ای براساس طیف لیکرت، گردآوری شده است. این ابزار سنجش در میان ۳۸۴ نفر از شهروندان، معماران و ساکنان بومی کلان‌شهر تبریز که با خانه‌های سنتی تغییر کاربری‌یافته در تعامل بوده‌اند، توزیع گردید. هدف این مرحله، سنجش نگرش مخاطبان نسبت به پیامدهای تغییر کاربری بر هویت فضایی معماری سنتی و ارزیابی بازتاب آن در راهبردهای طراحی شهری معاصر بود. برای تعیین حجم نمونه مناسب، از فرمول کوکران و نمونه‌گیری تصادفی به کار گرفته شد. این فرمول به‌منظور برآورد تعداد نمونه برای جامعه‌های بزرگ و نامشخص، با در نظر گرفتن سطح اطمینان ۹۵٪ و خطای ۵٪ به کار گرفته شده است. فرمول به‌صورت زیر است:

← فرمول کوکران:

$$n_0 = (Z^2 * p * (1 - p)) / e^2$$

که در آن:

- n_0 = حجم نمونه موردنیاز
- Z = (برای مقدار ۹۵٪، $Z=1.96$ است) مقدار Z مربوط به سطح اطمینان
- p = (در این پژوهش برای بیشترین حجم نمونه، از مقدار ۰/۵ استفاده شده است) برآورد درصد ویژگی جامعه
- e = (در این تحقیق مقدار ۰/۰۵ برای خطای ۵٪ در نظر گرفته شده است) میزان خطای مجاز

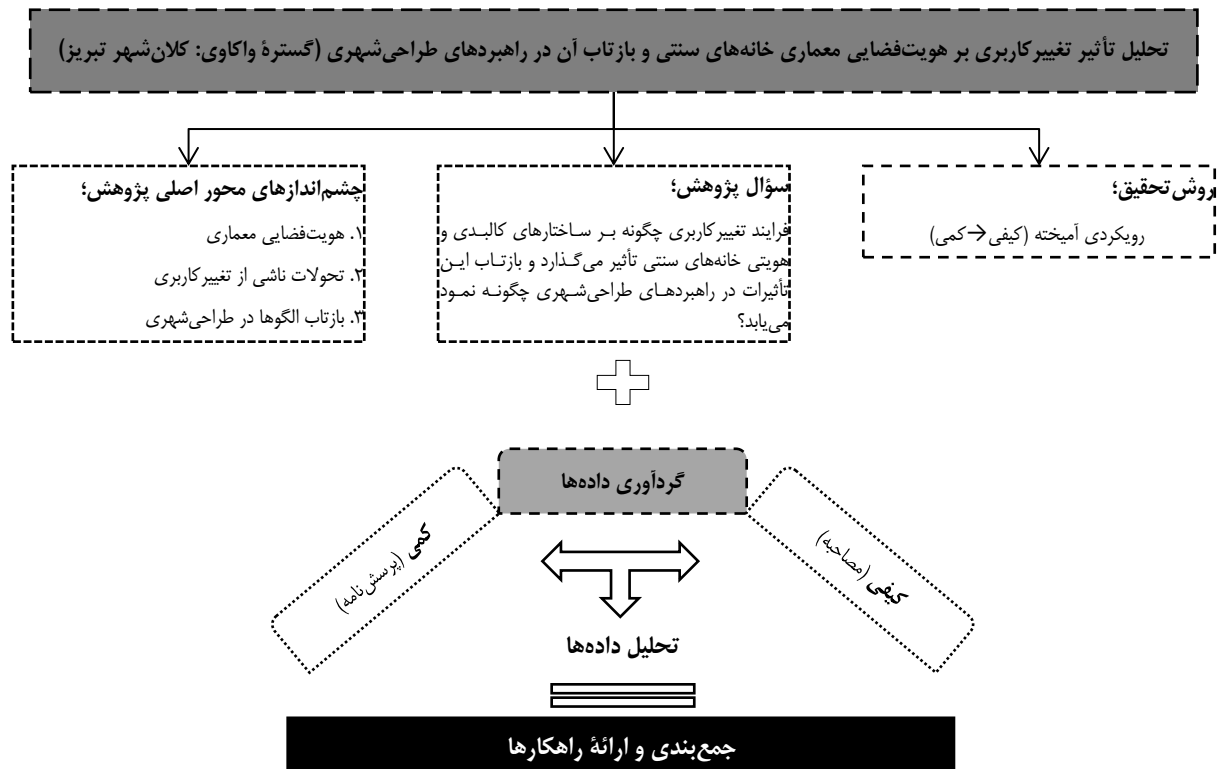
۱- محاسبه حجم نمونه:

با جایگذاری مقادیر در فرمول، حجم نمونه به‌طور دقیق به شرح زیر محاسبه شد:

$$n_0 = ((1.96)^2 * 0.5 * (1 - 0.5)) / (0.05)^2 = (3.8416 * 0.25) / 0.0025 = 384.16$$

در تحلیل کمی، داده‌ها با بهره‌گیری از نرم‌افزار *اس‌پی‌اس/اس* و *آزمون تی* تک‌نمونه‌ای واکاوی گردید. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسش‌نامه‌ای بر اساس طیف لیکرت بود که در دو گام اجرا شد. در گام نخست؛ اطلاعات زمینه‌ای نظیر سن، جنسیت، نوع ارتباط با خانه‌های سنتی، و میزان آشنایی پاسخ‌دهندگان با مفهوم تغییر کاربری گردآوری شد. در گام دوم؛ پرسش‌نامه شامل ۱۲ سؤال تدوین گردید که ۳ منظر اصلی پژوهش را پوشش می‌داد. از میان این پرسش‌ها، ۸ آیتم با تمرکز بر «الگوهای کالبدی و تأثیرات تغییر کاربری»-شامل: (تغییرات در ساختار فضایی، اصالت معماری، هویت کالبدی، نحوه استفاده ثانویه از بنا، انسجام بصری، سازگاری با طراحی شهری، ادراک فضا و کیفیت محیط)، با میزان پایایی (۰/۷۹)، بررسی شد. ۴ آیتم دیگر با تمرکز بر «ابعاد ارتباطی و ادراکی هویت فضایی»-نظیر: (حس تعلق، بازتاب هویت بومی، پیوند تاریخی و مشارکت اجتماعی در فضای تغییر کاربری‌یافته)، با پایایی (۰/۸۳)، تحلیل گردید. به‌منظور سنجش اعتبار محتوایی پرسش‌نامه، از روش داوری خبرگان استفاده گردید؛ به‌گونه‌ای که ابزار پژوهش توسط ۱۰ نفر از ۱۸ متخصصان حوزه‌های معماری، شهرسازی و میراث فرهنگی مورد ارزیابی و تأیید قرار گرفت. همچنین برای بررسی پایایی ابزار تحقیق، *آزمون آلفای کرونباخ*، در یک مرحله پیش‌آزمون اجرا گردید. نتایج به‌دست‌آمده نشان داد که ضریب پایایی برای آیتم‌های مربوط به «الگوهای کالبدی و تأثیرات تغییر کاربری»، نشان‌دهنده هم‌بستگی درونی قابل‌قبول میان این شاخص‌ها است. در همین راستا، ضریب *آلفای کرونباخ* برای آیتم‌های مرتبط با «ابعاد ارتباطی و ادراکی هویت فضایی»، به دست آمد که بیانگر پایایی مطلوب این بخش از

ابزار پژوهش است. داده‌های بخش کیفی پژوهش با بهره‌گیری از روش کدگذاری ۳ مرحله‌ای (کدگذاری باز، محوری و انتخابی)، مورد تحلیل قرار گرفتند. در مرحله کدگذاری باز، مفاهیم اولیه و کدهای مرتبط با چشم‌اندازهای ساختاری مشخص پژوهش، از مصاحبه‌های انجام‌شده استخراج و در قالب طبقات مفهومی سازمان‌دهی شدند. در مرحله کدگذاری محوری، ارتباط میان طبقات شناسایی‌شده مورد واکاوی قرار گرفت و شبکه‌ای از مقولات فرعی و اصلی که ساختار مفهومی پژوهش را تبیین می‌کرد، تدوین گردید. نهایتاً در مرحله کدگذاری/انتخابی، یافته‌ها در قالب یک چارچوب نظری منسجم که نشانگر پیوند میان تغییر کاربری، ساختار فضایی و هویت معماری خانه‌های سنتی در کلان‌شهر تبریز بود، سامان یافت. در گام نهایی، نتایج بخش کیفی و کمی با یکدیگر تلفیق شده و جهت تبیین جامع تأثیر تغییر کاربری بر هویت فضایی معماری خانه‌های سنتی و بازتاب آن در راهبردهای طراحی شهری، مورد تحلیل و تفسیر نهایی قرار گرفتند طوری که بر پایه (شکل ۲)، به مدل مفهومی پژوهش حاضر پرداخته شده است.

شکل ۲ مدل مفهومی فرایند مسیر تحقیق (مأخذ: یافته‌های پژوهشی، ۱۴۰۴)

بحث و یافته‌های تحقیق

گستره واکاوی

کلان‌شهر تبریز، به‌عنوان یکی از کهن‌ترین بسترهای سکونت شهری در ایران و ولیعهدنشین در دوره قاجار، از پیشینه‌ای غنی در حوزه معماری سنتی برخوردار است. حدود ۳۰۰ خانه تاریخی با ارزش‌های معماری و هویتی در این شهر، مؤید جایگاه ممتاز آن در معماری بومی و بافت تاریخی کشور است. از این میان، نزدیک به ۸۰ خانه به‌واسطه کاربری‌های فرهنگی، آموزشی و گردشگری و با همکاری نهادهای متولی همچون اداره کل میراث فرهنگی، شهرداری تبریز، استانداری و دانشگاه هنر اسلامی، تحت حمایت قرار گرفته‌اند تا ضمن مرمت و بازآفرینی، در برابر تخریب و فرسایش مصون بمانند. خانه‌های تاریخی تبریز، که نمودهایی اصیل از سبک‌ها و فنون معماری ایرانی‌اند، دربرگیرنده عناصر غنی در معماری داخلی چون گچ‌بری‌های متنوع، آجرکاری‌های ظریف و تزئینات اصیل‌اند که به‌مثابه سرمایه‌های فرهنگی-فضایی، قابلیت بازتاب در راهبردهای نوین طراحی شهری را دارند. این خانه‌ها نه تنها بازتاب‌دهنده هویت فضایی‌اند، بلکه در نگاه کل‌نگر به شهر، بستری برای احیای حس تعلق و انسجام طراحی زمینه‌گرا به شمار می‌آیند. از این رو، انتخاب تبریز به‌عنوان محدوده واکاوی در این پژوهش، مبتنی بر ظرفیت‌های تاریخی، تنوع کالبدی، تجربیات تغییر کاربری و پیامدهای آن در ساختار فضایی شهر است. از عوامل مؤثر در شکل‌گیری و سازمان فضایی بافت‌های تاریخی در تبریز، به‌ویژه در محدوده‌های مرکزی شهر، عامل اقلیم و نحوه استقرار در بستر طبیعی بوده است؛ عواملی که در کنار یکدیگر موجب تعریف محورهای کالبدی-فضایی با رویکردی هویت‌مند شده‌اند. این محورهای تاریخی، که اغلب در امتداد مسیرهای دسترسی و ساختار عملکردی خانه‌های سنتی

شکل گرفته‌اند، در گذر زمان دستخوش تغییراتی به واسطه تغییر کاربری‌های صورت گرفته شده‌اند. بر پایه (جدول ۳)، می‌توان موقعیت این محورهای اصلی را بر روی نقشه تبریز مکان‌مند نمود و نسبت آن‌ها را با تحولات هویت فضایی ناشی از تغییر کاربری در بافت تاریخی تبریز مورد تبیین قرار داد. این خوانش، زمینه‌ای برای بازاندیشی در راهبردهای طراحی شهری مبتنی بر ساختارهای تاریخی فراهم می‌سازد.

جدول ۳ ساختار تحول یافت تاریخی شهر تبریز در گذر زمان (مأخذ: یافته‌های پژوهشی، ۱۴۰۴)

نقشه و محورهای بافت تاریخی شهر تبریز		محور زرد: مسیر بازار تاریخی تبریز، گذر از فضا‌های هویتی چون موزه عصرآهن و بازار کفاشان؛ محور قرمز: پیوند محله‌های کهن با عناصر هویتی چون ارگ علیشاه، باغ گلستان و بازار تربیت؛ محور آبی: کلیساهای تاریخی و عمارت شهرداری، بازتاب تلفیق کاربری مذهبی، اداری و تجاری؛ محور سبز: تمرکز خانه‌های تاریخی و فرهنگی، محور تبلور سکونت‌گاه‌های هویت‌محور، محور صورتی: امتداد هویت ادبی، مذهبی و فرهنگی از خانه پروین تا بازار شتربان؛			
		توسعه روند شهر تبریز در گذر زمان			
					
		هسته اولیه شهر	دارالسلطنه تبریز قرن ۱۳ م.	توسعه تا سال ۱۳۵۰ ه.خ	توسعه اخیر

تحلیل داده‌ها

به منظور ارزیابی کیفیت حجم نمونه و اطمینان از توان آماری آزمون‌های انجام شده، برای چشم‌اندازهای اصلی پژوهش، توان آزمون (Statistical Power)، محاسبه گردید. این تحلیل با استفاده از نرم‌افزار G*Power، و با تنظیم سطح اطمینان ۹۵٪، اندازه اثر متوسط (Effect Size = 0.3)، و حجم نمونه ۳۸۴ نفر انجام گرفت. نتایج نشان داد که توان آماری آزمون‌ها (Power)، برای تمامی شاخص‌ها بالاتر از مقدار مرجع (۰/۸۰)، بوده و در برخی موارد به بیش از (۰/۹۰)، رسیده است؛ طوری که این امر بیانگر کیفیت حجم نمونه و اعتبار نتایج آماری پژوهش است. بدین ترتیب، احتمال بروز خطای نوع دوم (β)، پایین بوده و نتایج آزمون‌های (t)، از دقت آماری مناسبی برخوردار هستند بر پایه (جدول ۴).

جدول ۴ تحلیل توان آماری آزمون t تک‌نمونه‌ای (مأخذ: یافته‌های پژوهشی، ۱۴۰۴)

نوع آزمون	اندازه اثر مفروض	حجم نمونه	سطح اطمینان	توان آماری (Power)
t تک‌نمونه‌ای	متوسط (۰/۳)	۳۸۴	۹۵٪	حدود (۰/۹۲)

در تحلیل داده‌های گردآوری شده از طریق پرسش‌نامه، جهت سنجش تأثیر تغییر کاربری بر هویت فضایی خانه‌های سنتی و بازتاب آن در ساختارهای طراحی شهری، از آزمون تی تک‌نمونه‌ای بهره گرفته شد. برآیند به عمل آمده مبنی بر دو آیتم منتخب؛ الگوهای کالبدی و تأثیرات تغییر کاربری بر پایه (جدول ۵)، و ابعاد ارتباطی و ادراکی هویت فضایی بر پایه (جدول ۶)، نشان‌دهنده پیوند معناداری میان فرایند تغییر کاربری، با چشم‌اندازهای ساختاری پژوهش بر ۳ منظر در بافت تاریخی کلان‌شهر تبریز وجود دارد به قرار:

منظر «هویت فضایی معماری»: شاخص‌های (اصالت معماری-هویت کالبدی-سازگاری با طراحی شهری-ادراک فضا-کیفیت محیط)، در آیتم {الگوهای کالبدی و تأثیرات تغییر کاربری}؛ با سطح معناداری بیش از ۰/۰۵ و مقدار تی منفی، در صور ناسازگار جای گرفتند و نشان از گسست عملکردی-فضایی در روند تغییر کاربری دارند. در مقابل، سایر شاخص‌ها که در ارتباط با همکنش ادراک کاربران بوده‌اند، با سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ و با سطح اطمینان بالا ۹۵٪ در صور سازگار ارزیابی شدند. طوری که در آیتم {ابعاد ارتباطی و ادراکی هویت فضایی}؛ به جز شاخص (بازتاب هویت بومی)، بقیه در سطح معناداری صور سازگار ارزیابی شدند.

جدول ۵ یافته‌های آماری مربوط به الگوهای کالبدی و تأثیرات تغییر کاربری (مأخذ: یافته‌های پژوهشی، ۱۴۰۴)

آیتم‌ها	شاخص‌ها	هویت فضایی معماری		تحولات ناشی از تغییر کاربری		بازتاب الگوها در طراحی شهری		نمونه
		sig.	t-test	sig.	t-test	sig.	t-test	
الگوهای کالبدی و تأثیرات تغییر کاربری	واکاوی هم‌سنجی							
	تغییرات در ساختار فضایی	۰/۰۰۰	۱/۳۳۱	۰/۰۵۰	-۱/۰۱۲	۰/۸۱۷	۰/۰۴۲	۳۸۴
	اصالت معماری	۰/۰۶۷	-۱/۲۱۰	۰/۰۵۴	-۱/۳۹۰	-۱/۵۴۰	۰/۰۵۳	۳۸۴
	هویت کالبدی	۰/۰۵۹	-۱/۰۱۰	۰/۰۶۳	-۳/۲۶۱	-۳/۱۶۰	۰/۰۵۷	۳۸۴
	نحوه استفاده ثانویه از بنا	۰/۰۰۰	۲/۲۸۰	۰/۰۷۵	-۲/۲۸۰	-۰/۵۳۹	۰/۰۸۱	۳۸۴
	انسجام بصری	۰/۰۱۲	۸/۱۴۳	۰/۰۱۱	۰/۷۱۱	۰/۳۳۰	۰/۰۰۰	۳۸۴
	سازگاری با طراحی شهری	۰/۰۵۵	-۰/۱۳۸	۰/۰۷	-۳/۷۴۱	-۲/۸۲۴	۰/۰۷۲	۳۸۴
	ادراک فضا	۰/۰۶۰	-۰/۰۲۲	۰/۰۰۰	۱/۶۰۰	۲/۱۰۰	۰/۰۴۸	۳۸۴
	کیفیت محیط	۰/۰۷۸	-۱/۴۶۷	۰/۰۵۴	-۵/۵۱۰	۴/۱۳۱	۰/۰۳۱	۳۸۴

- منظر «تحولات ناشی از تغییر کاربری»: شاخص‌های «انسجام بصری و ادراک فضا»، در آیتم «الگوهای کالبدی و تأثیرات تغییر کاربری» در وضعیت صور سازگار است. طوری که در آیتم «ابعاد ارتباطی و ادراکی هویت فضایی»، غیر از شاخص «مشارکت اجتماعی در فضای تغییر کاربری‌یافته»، سایر شاخص‌ها در سطح معناداری صور سازگار هستند.
- منظر «بازتاب الگوها در طراحی شهری»: شاخص‌های «هویت کالبدی، اصالت معماری، نحوه استفاده ثانویه از بنا و سازگاری با طراحی شهری»، بیش از ۰/۰۵ بوده صور ناسازگار ارزیابی می‌شوند. به طوری که در آیتم «ابعاد ارتباطی و ادراکی هویت فضایی»، شاخص‌ها در سطح معناداری صور سازگار می‌باشند.

جدول ۶ یافته‌های آماری مربوط به: ابعاد ارتباطی و ادراکی هویت فضایی- (مأخذ: یافته‌های پژوهشی، ۱۴۰۴)

آیتم‌ها	شاخص‌ها	هویت فضایی معماری		تحولات ناشی از تغییر کاربری		بازتاب الگوها در طراحی شهری		نمونه
		sig.	t-test	sig.	t-test	sig.	t-test	
ابعاد ارتباطی و ادراکی هویت فضایی	واکاوی هم‌سنجی							
	حس تعلق	۴/۳۳۲	۰/۰۰۰	۱/۳۱۱	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۳۸۴
	بازتاب هویت بومی	-۳/۷۳۰	۰/۰۵۳	۳/۲۷۰	۰/۰۰۰	۱/۳۶۶	۰/۰۰۰	۳۸۴
	پیوند تاریخی	۲/۳۹۶	۰/۰۰۰	۱/۶۰۰	۰/۰۲۲	۴/۰۲۵	۰/۰۰۹	۳۸۴
	مشارکت اجتماعی در فضای تغییر کاربری‌یافته	۳/۲۱۱	۰/۰۰۰	-۴/۴۱۲	۰/۰۸۴	۲/۱۶۰	۰/۰۰۱	۳۸۴

بر اساس نتایج آزمون تی می‌توان به این نتیجه رسید که جایگاه آیتم «الگوهای کالبدی و تأثیرات تغییر کاربری» در دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان، از تأثیرگذاری بیشتری برخوردار است. همچنین چشم‌انداز ساختاری «بازتاب الگوها در طراحی شهری»، از منظرهای «تحولات ناشی از تغییر کاربری»، «هویت فضایی معماری»، صور سازگارتری داشته است.

جدول ۷ کدگذاری و دسته‌بندی مصاحبه‌ها در خصوص: الگوهای کالبدی و تأثیرات تغییر کاربری (مأخذ: یافته‌های پژوهشی، ۱۴۰۴)

شاخص‌های بررسی			ارزیابی		تطبیق با چشم‌اندازهای ساختاری	
نوع	گنش	آیتم	نوع	گنش	تحوالات ناشی از تغییر کاربری	بازتاب الگوها در طراحی شهری
الگوهای کالبدی و	تغییر کاربری	تغییرات در ساختار فضایی	زمینه	ساختار محلی	تحرك کالبدی	پاسخ محیطی
			زمینه	فضای بومی	چرخش عملکردی	خوانش زمینه‌ای
			زمینه	زمینه تاریخی	دگرگونی عملکردی	ردیابی تاریخی
			زمینه	فضای شهری	بازتنظیم کارکردی	برهم‌نهی عملکردی
			عامل			

مشارکت مدنی	عامل	پیوند کارکردی	جایگزینی تدریجی	تقابل کاربری
راهبرد طراحی	کلیدی	هماهنگی سبکی	چیدمان خلأخانه	تنظیم دیداری
اصالت معماری	عامل	بازنمایی اصالت	فرسایش تدریجی	تداخل بصری
هویت کالبدی	عامل			
تعامل اجتماعی	عامل			
فضای مشترک	عامل			
ارزش مکانی	عامل			
سیمانشناسی شهری	عامل	تداوم زمینه‌ای	شکاف عملکردی	الگوپردازی زمینه‌ای
طراحی زمینه‌گرا	عامل			
ساختار فضایی	عامل			
شاخص کیفی	کلیدی	تشخیص معنا	افت تمایز	درک مکان
خوانایی بصری	عامل	تداعی ذهنی	گسست معنایی	بازتاب حسی
انسجام محیطی	عامل			
حافظه جمعی	عامل			
روایت تاریخی	عامل			
شرایط کالبدی	زمینه	اصالت بصری	کاهش کیفیت	نقص کارکردی
درک محیط	عامل	حس فضا	کاهش تعامل	نقص زیبایی‌شناختی
کیفیت فضایی	عامل			

در گام نخست پژوهش، داده‌های حاصل از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته، اطلاعات جمع‌آوری و تحلیل شد. این داده‌ها در ابتدا به بیش از ۱۰۰ کد مفهومی اولیه تقسیم شده‌اند. طوری که برای سازمان‌دهی بهتر این کدها در گروه‌های کلی‌تر دسته‌بندی شده‌اند. با در نظر داشتن آیت‌های «الگوهای کالبدی و تأثیرات تغییر کاربری» و «ابعاد ارتباطی و ادراکی هویت فضایی»، مورد واکاوی بر اساس نوع: عامل، زمینه، فعال، کلیدی و حاصل‌کننده، مطابق با پرسش‌های پژوهشی شد؛ و سپس با چشم‌اندازهای ساختاری پژوهش تطبیق یافت و در نهایت چارچوب مدل مفهومی کدگذاری با تمرکز بر «الگوهای کالبدی و تأثیرات تغییر کاربری» بر پایه (جدول ۷) و «ابعاد ارتباطی و ادراکی هویت فضایی» بر پایه (جدول ۸)، تدوین شد.

جدول ۸. کدگذاری و دسته‌بندی مصاحبه‌ها در خصوص: ابعاد ارتباطی و ادراکی هویت فضایی (مأخذ: یافته‌های پژوهشی، ۱۴۰۴)

شاخص‌های بررسی	ابعاد	ارزیابی		تطبیق با چشم‌اندازهای ساختاری		
		کنش	نوع	هویت فضایی معماری	تحولات ناشی از تغییر کاربری	بازتاب الگوها در طراحی شهری
حس تعلق	ابعاد ارتباطی و ادراکی هویت فضایی	بستر فرهنگی	زمینه	پیوند معنایی	از دست رفتن هویت	مشارکت اجتماعی
		زمینه اجتماعی	زمینه			
		الگوی معماری	زمینه			
پیوند معنایی		عامل	پایداری هویتی	اختلال هویتی	کاهش پیوستگی	
بافت سنتی		زمینه	اصالت بومی	دگرگونی بافت	حفظ هویت محوری	
هویت فضایی		کلیدی	نمایش هویت	اختلال رفتاری	شکاف هویتی	
الگوی رفتاری		کلیدی				
فرایند بازآفرینی		فعال	حفظ تاریخ	افول تاریخی	بازسازی هویتی	
بهره‌برداری ثانویه		عامل	تجلی هویت	تغییر تعاملات	دگرگونی اجتماعی	
بازتاب بومی		عامل				
انسجام عملکردی		حاصل‌کننده	ثبات اجتماعی	اختلال عملکردی	تقویت مشارکت	

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

پژوهش حاضر با تمرکز بر تأثیر تغییر کاربری بر هویت فضایی خانه‌های سنتی تبریز، نشان داد که فقدان رویکرد نظام‌مند در فرایند بازکاربری منجر به گسست در ساختار فضایی و تضعیف عناصر هویتی این بافت‌ها شده است. نتایج کمی و کیفی تحقیق به‌روشنی بیانگر آن است که بی‌توجهی به انسجام کالبدی و نشانه‌های فرهنگی، جایگاه خانه‌های تاریخی را در حافظه جمعی شهروندان تضعیف کرده و به کاهش تعلق مکانی منجر شده است. تحلیل ساختار تاریخی بافت تبریز در طول زمان نشان داد که روند تغییر کاربری، اگرچه به‌ظاهر پاسخی به نیازهای عملکردی جدید شهر بوده، اما در عمل بدون چارچوب مشخص و درک کافی از زمینه فرهنگی-معماری انجام شده و موجب تخریب تدریجی انسجام فضایی و ناهماهنگی بصری در راهبردهای شهری شده است. به‌خصوص ورود عملکردهای جدید به خانه‌هایی که طراحی‌شان با روح زندگی سنتی هم‌خوان بوده، باعث بیگانگی فضا از ساکنان و تخریب حس مکان شده است. یکی از یافته‌های کلیدی پژوهش این بود که الگوهای طراحی شهری امروزی، بازتابی از درک ناقص یا تقلیل‌یافته از معماری سنتی هستند. الگوبرداری سطحی از عناصر فرمی بدون توجه به بستر فرهنگی و تجربه زیسته ساکنان، نه‌تنها هویت معماری را بازتولید نکرده بلکه در بسیاری موارد آن را دچار اغتشاش کرده است. بدین‌سان، فضاهای بازطراحی‌شده فاقد روح مکان و پیوند عاطفی لازم برای ایجاد تعامل انسانی شده‌اند. پژوهش تأکید می‌کند که احیای خانه‌های سنتی تنها با حفظ ظاهر کالبدی ممکن نیست، بلکه نیازمند بازتعریف عملکردها به‌گونه‌ای است که هم با نیازهای معاصر هماهنگ باشد و هم اصالت فضایی و فرهنگی بناها را حفظ کند. چنین رویکردی باید بر بنیان شناخت دقیق از ساختار فضایی گذشته، ادراک جمعی شهروندان و عناصر ملموس و ناملموس هویت‌ساز طراحی شود. برای بازآفرینی موفق فضاهای سنتی، پیشنهاد می‌شود شهرداری‌ها و نهادهای مرتبط با حفظ میراث فرهنگی، چارچوبی جامع برای بازکاربری خانه‌های تاریخی تدوین کنند؛ چارچوبی که در آن مشارکت ساکنان، استفاده از تجارب معماران بومی، و ارزیابی پیوسته آثار فضایی و اجتماعی لحاظ شده باشد. همچنین در طراحی شهری معاصر، تمرکز بر مفاهیمی چون «حس مکان»، «خوانایی بصری»، و «پیوستگی زمینه‌ای» به‌عنوان اصول کلیدی ضروری است. درنهایت، پژوهش حاضر نشان داد که اگر تغییر کاربری به‌درستی هدایت نشود، نه‌تنها میراث معماری بلکه پیوند تاریخی مردم با فضا نیز از بین خواهد رفت. احیای موفق بناهای سنتی، فراتر از مداخله فیزیکی، نیازمند احیای روایت‌های فضایی و بازسازی حافظه جمعی شهروندان است. تنها در این صورت است که می‌توان به طراحی شهری معاصر اصیل، پایدار و متکی بر هویت بومی دست یافت.

فهرست منابع

1. Ahuey, Sadegh. Ahmadi Disfani, Yadollah. Kalantari Khalil Abad, Hossein. (2021). Recognizing The Distinctiveness Of Traditional Iranian Houses Based On Physical, Social And Cultural Components Of Identity. *Journal Of The Institute Of Islamic Art*, 18(41): 74-91. [In Persian]
2. Alempour Rajabi, Masoud. (2004). *Cultural Heritage And Tourism Of East Azerbaijan*. 1st ed. Tabriz: Ehsas Publications. [In Persian]
3. Aliasl Mamaghani, Shafigh. Saremi, Hamidreza. Bemanian, Mohammad Reza. (2021). Physical Identity Of Traditional Interior Housing Spaces And Its Applicability In Houses Of Tabriz. *Journal Of Environmental Based Territorial Planning*, 14(52): 116-197. [In Persian]
4. Barzagar, Asma. Noroollahi, Mojtaba. Arayesh, Mohammadbagher. (2023). Presenting A Conceptual Model With An Emphasis On Effective Components In The Identity Of Urban Facades Based On Metacomposition Method. *Journal Of Hoviat Shahr*, 17(53): 87-102. [In Persian]
5. Chapman, David. (2016). *Creating Neighborhoods And Places In The Built Environment*. Translated By Shahrzad Faryadi And Manouchehr Tabibian. 3rd ed. Tehran: University Of Tehran Press. [In Persian]
6. Dabdabeh, Mohammad. Rezvanpanah, Majid. Seddigh, Morteza. Farahinia, Amir Hossein. Yazdanpanh Abdolmaleki, Parisa. Heydari, Shilan. (2023). *Consolidation Identity In Architecture And Interior Architecture: Review On Adaptive Land Use Alteration In Tabriz Historical Houses (Qajar Era); A Selection Of Architect Dabdabeh's Works*. 1st ed. Tehran: Tahangostar Publications. [In Persian]
7. Daneshmand, Parisa. (2023). History Of Adaptive Reuse In Architecture: Studies From Iran. *Akdeniz University Journal Of The Faculty Of Architecture*, 2(2): 138-155.
8. Emami Koupaei, Samaneh. Safian, Mohammadjavad. Saboohi, Effat. (2023). Aspects Of Architecture In Accordance With The Ontological Features Of Dasein In Heidegger's Thought. *Journal of Architectural Thought*, 7(14): 1-20. [In Persian]
9. Esmaeili Sangari, Hossein. Omrani, Behrouz. (2014). *The History And Architecture Of Tabriz Old Houses*. 1st ed. Tabriz: Foroozesh Publications. [In Persian]
10. Flamaki, Mohammad Mansour. (2018). *Revitalization Of Historical Monuments And Cities*. 13th ed. Tehran: University Of Tehran Press. [In Persian]
11. Haeri Mazandarani, Mohammadreza. (2009). *House, Culture, Nature: A Study Of Contemporary Historic Houses To Develop The Process And Criteria For House Design*. 1st ed. Tehran: Center For Urban Planning And Architecture Studies And Research Publications. [In Persian]
12. Hamzenejad, Mahdi. Sadrian, Zahra. (2014). Housing Design Principles Of Islam And Other Contemporary Usable Patterns. *Journal Of Researches In Islamic Architecture*, 2(3): 87-76. [In Persian]
13. Hojat, Essa. Mozafar, Farhang. Saadati, Sayedehpoorandokht. (2017). Investigating Home Effective Attributes In Developing Dwellers' Attachment. {Presenting A Causal Process Model}. *Journal Of Fine Arts: Architecture and Urban Planning*, 22(2): 51-62. [In Persian]
14. Izadi, Arezo. Nasekhian, Shahriar. Mohammadi, Mahmoud. (2019). Explaining Of The Conceptual Framework For Sustainable Regeneration Of Historical Fabric (Reviewing Documents, Statements And Regeneration Charters). *Parseh Journal Of Archaeological Studies*, 2(6): 161-177. [In Persian]
15. Javadi, Mahsa. Boudagh, Mehrnaz. Makani, Vida. (2016). Introduction To The Identity Of The Built Environment By Elements Of Location, Space And Body. *Intenational Journal Of Urban And Rural Management*, 14(41): 139-160. [In Persian]
16. Leilasi Marand, Sabereh. Hashempour, Parisa. (2021). The Comprative Study Of The Physical Individual Historical Houses In A Range Of The Historical And The Cultural Region Of Tabriz. *Culture Of Islamic Architecture And Urbanism Journal*, 6(1): 53-77. [In Persian]
17. Małyszczek, Agnieszka. (2021). Architecture As The Art Of Creating Human-Friendly Places. *Journal Of Budownictwo i Architektura*, 20(1): 59-76.
18. Marques, Bruno. Freeman, Claire. Carter, Lynette. Pedersen Zari, Maibritt. (2020). SenseOf Place And Belonging In Developing Culturally Appropriate Therapeutic Environments: A Review. *Journal Of Societies*, 10(4): 1-18.
19. Sabatino, Michelangelo. (2007). The Poetics Of The Ordinary: The American Places Of Charles W. Moore. *Journal Of Places*, 19(2): 62-71.
20. Scott, Fred. (2018). *On Altering Architecture*. Translated By Alireza Einifar, Seyyed Ehsan Masoud, And Navid Golchin. 1st ed. Tehran: Ketab-e Fekr-e No Publications. [In Persian]
21. Sohangir, Sarah. Nazir Salami, Mohammadreza. (2014). The Patterns Of Creating Space In Architecture Relying On Theoretical Paradigms Of Postmodernism. *Journal Of Bagh-e Nazar*, 11(28): 65-77. [In Persian]

22. The Holy Qur'an. (2005). *The Holy Qur'an*. Translated By Mohammad Kazem Moazzi. 1st ed. Tehran: Saberine Publications. [In Persian]
23. Wang, Jingyi. Zakaria, Safial Aqbar. (2025). Morphological Characteristics And Sustainable Adaptive Reuse Strategies Of Regional Cultural Architecture: A Case Study Of Fenghuang Ancient Town, Xiangxi, China. *Journal Of Buildings*, 15(1): 1-25.
24. Zhang, Zejia. (2024). The Influence Of Traditional Architectural Elements On Modern Building Design. *Journal Of Highlights In Science, Engineering And Technology (AGECT)*, 113(1): 131-142.